

**W cieniu obozu Stutthof:
martyrologia więźniów
w gdańskim obozie
Neufahrwasser
(1939-1940)
i Aussenstelle Westerplatte
(1939-1941)**

Wybór relacji i wspomnień

Wstęp i opracowanie

Wojciech Turek

Gdańsk 2020

RECENZENT

prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski

REDAKTOR PROWADZĄCY

Agata Piedziewicz

REDAKCJA

Magdalena Korczyńska / e-Dytor

KOREKTA

Natalia Maliszewska

PROJEKT GRAFICZNY

Włodzimierz Marcinkowski
Studio Grafiki Komputerowej MARPRES

ZDJĘCIE NA OKŁADCE

Grupa polskich więźniów udających się do pracy na Westerplatte. Jesień 1939 r. (ze zbiorów Mariusza Wójtowicza-Podhorskiego)

ZDJĘCIA ZAMIESZCZONE W PUBLIKACJI**POCHODZĄ ZE ZBIORÓW**

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku (MIIWŚ) i Mariusza Wójtowicza-Podhorskiego

Copyright © 2020 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN: 978-83-65957-24-5

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1
80-862 Gdańsk
tel.: +48 58 766-83-63
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
www.muzeum1939.pl

DRUK I OPRAWA

Petit Skład–Druk–Oprawa Wojciech Guz
i Wspólnicy Spółka Komandytowa
Lublin

Spis treści

Wstęp	6
Gefangenenlager Neufahrwasser (1939–1940)	10
Martyrologia więźniów	19
Komando Westerplatte	24
Aussenstelle Westerplatte (1940–1941)	27
Podsumowanie	29
Nota edytorska	32
Reportaż	34
François Maret, <i>Na Westerplatte – miejscu bohaterstwa żołnierza polskiego</i>	36
Wspomnienia, relacje więźniów	40
Wspomnienia Marii Stiebal	42
Relacja Władysława Deika	44
Relacja Franciszka Raclawskiego (1)	45
Z pamiętnika Mieczysława Filipowicza	48
Relacja Anzelma Rudłowskiego (1)	51
Wspomnienia ks. Józefa Szarkowskiego (1)	52
Wspomnienia Witolda Formańskiego	59
Z pamiętnika Kazimierza Brzuszkiewicza	63
Relacja Teodora Kluki	66
Wspomnienia ks. Józefa Szarkowskiego (2)	67
Wspomnienia Brunona Zwarry	70
Relacja Cypriana Wosztala	73
Z pamiętnika Wacława Mitury (1)	74
Relacja ks. Zygmunta Wieckiego	75
Z pamiętnika dr. Lecha Duszyńskiego	77
Relacja Anzelma Rudłowskiego (2)	81
Relacja Jana Kostrzewy	83
Relacja Franciszka Raclawskiego (2)	84
Relacja Jana Strycharczyka	86
Wspomnienia Jerzego Piotrowskiego	88
Z pamiętnika Wacława Mitury (2)	90
Relacja br. Władysława Kaczmarka	94
Z pamiętnika ks. Wojciecha Gajdusa	95
Z pamiętnika ks. Henryka Marii Malaka	100
Relacja Stanisława Matuszczaka	103
Relacja dr. Juliana Węgrzynowicza	106
Bibliografia	108

Wstęp

Nazwą „obóz koncentracyjny” określa się miejsca specjalnie przystosowane do przetrzymywania określonych grup więźniów, którzy z różnych względów zostali uznani za niebezpiecznych bądź szkodliwych czy też nieprzydatnych. Najczęściej mamy tu na myśli osoby, które – z racji przynależności narodowej lub rasowej – stanowiły potencjalne zagrożenie dla państwa, z reguły totalitarnego lub monocentrycznego. Szeroka definicja nazistowskiego (hitlerowskiego) obozu koncentracyjnego obejmuje różne jego typy. W jej ramach mieszczą się obozy zarówno pracy przymusowej, przesiedleńcze (przejściowe), jak i zagłady. Kluczowe znaczenie ma rozpoznanie spełnianej funkcji. Celem obozów koncentracyjnych było gromadzenie więźniów w zamkniętym miejscu i skuteczne wykluczenie ich z życia społecznego¹.

W nazistowskich Niemczech znajdowały się one pod kontrolą SS² i Reichsführera Heinricha Himmlera³. W ramach utworzonego w 1934 r. centralnego systemu zarządzanego przez Inspektorat Obozów Koncentracyjnych (Inspektion der Konzentrationslager, IKL) w latach poprzedzających wybuch wojny w 1939 r. funkcjonowało siedem państwowych obozów koncentracyjnych (Dachau, Sachsenhausen, Buchenwald, Flossenbürg, Lichtenburg, Mauthausen, Ravensbrück), w których łącznie przebywało od kilku do 25 tys. więźniów. Praca w nich początkowo nie wynikała z potrzeb ekonomicznych państwa czy firm prywatnych, ale stanowiła jedno z represyjnych narzędzi służących

¹ Józef Marszałek, odnosząc się do definicji obozów pracy, stwierdził, że „właściwy charakter obozu oddawała nie nazwa, ale praca uwięzionych, warunki egzystencji oraz reżim obozowy”. W przyjętej przez niego typologii istniały cztery grupy obozów: zwykłe, pracy przymusowej, karne i o reżimie koncentracyjnym (J. Marszałek, *Obozy pracy w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Lublin 1998, s. 11–12). W języku angielskim termin *concentration camp* dotyczy obozów różnego typu, natomiast w języku niemieckim *Konzentrationslager* odnosi się do obozów zarządzanych przez IKL podległy SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt (SS-WVHA). Więcej o różnych typach obozów zob. *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*, vol. 1: *Early camps, youth camps, and concentration camps and subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA)*, p. A, ed. G.P. Megargee, Bloomington 2009, s. XXXV, XXXVIII.

² Die Schutzstaffel der NSDAP – formacja paramilitarna podległa Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników.

³ „Formalną podstawę ich istnienia stworzyły rozporządzenia z 28 II 1933 «o ochronie narodu i państwa» oraz o «zdradzie narodu niemieckiego i przygotowaniu zdrady głównej», wprowadzające w Niemczech znaczne ograniczenie praw obywatelskich (trwające do końca III Rzeszy) i zezwalające na bezterminowe pozbawienie wolności osób uznanych za wrogów państwa i narodu na mocy decyzji policji politycznej] (z wyłączeniem kontroli sądowej tej decyzji)” (*Wielka Encyklopedia PWN*, t. 19, red. J. Wojnowski, Warszawa 2003, hasło: *Obozy hitlerowskie*, s. 249).

„reedukacji” więźniów. Zatrudniano ich przede wszystkim przy rozbudowie obozów bądź przy innych inwestycjach, usytuowanych w niewielkiej odległości od siedziby obozów, dzięki czemu więźniowie mogli codziennie udawać się do pracy i wracać do zamkniętego i strzeżonego miejsca przetrzymywania. Dopiero w późniejszym okresie, w szczególności po agresji Niemiec na Związek Sowiecki w połowie 1941 r. i załamaniu się strategii wojny błyskawicznej, nastąpił znaczący rozwój sieci obozów koncentracyjnych oraz pojawiły się liczne mniejsze ośrodki (filie). Ukształtował się system obozów – jego struktura i organizacja zostały dostosowane do potrzeb gospodarki wojennej, borykającej się z niedoborem siły roboczej. Znacząco wzrosła liczba przetrzymywanych w nich więźniów⁴.

W latach 1940–1942 powstało pięć nowych obozów koncentracyjnych: Auschwitz, Neuengamme, Natzweiler, Gross-Rosen i Majdanek (ponadto: Niederhagen i Hinzert). Część z nich znajdowała się na obszarach, które jeszcze przed wybuchem wojny nie należały do Rzeszy. Auschwitz był pierwszym państwowym obozem koncentracyjnym utworzonym na obszarze okupowanej Polski. Pod koniec 1942 r. w ramach systemu IKL funkcjonowało 15 podstawowych obozów koncentracyjnych, a 31 marca 1944 r. 20 obozów koncentracyjnych i 165 wydzielonych obozów filialnych. Jak zauważył Andrzej J. Kamiński, obóz koncentracyjny – jakkolwiek funkcjonował pod jedną nazwą, np. Stutthof – „nie był obozem, lecz jednostką organizacyjną systemu, kompleksem obozów, składającym się z centrali [...] oraz z większej liczby «obozów zewnętrznych» (*Aussenlager*), «komand» oficjalnie zwanych «obozami pracy» (*Arbeitslager*)”⁵. Pod koniec 1944 r. we wszystkich obozach przebywało jednocześnie aż 600 tys., a na początku 1945 r. nawet 700 tys. więźniów⁶.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że sieć niemieckich obozów tworzyło kilka rodzajów miejsc przymusowej koncentracji osób – granica pomiędzy

⁴ M. Orski, *Filie obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945*, Gdańsk 2004, s. 28–31, 33. Jedynie w okresie od listopada 1938 r. do lata 1939 r. w obozach zarejestrowano około 60 tys. więźniów osadzonych w związku z pogromami antyżydowskimi przeprowadzonymi w ramach tzw. *Kristallnacht* (*ibidem*, s. 31).

⁵ A.J. Kamiński, *Koszmar niewolnictwa: obozy koncentracyjne od 1896 do dziś: analiza*, Warszawa 1990, s. 50.

⁶ M. Orski, *Filie...*, s. 39–40, 42, 45–46. W 25 obozach koncentracyjnych i 1117 filiach w latach 1933–1945 przebywało łącznie 2,788 mln więźniów, w tym w obozie Stutthof i jego 71 filiach (od 2 września 1939 r. do 9 maja 1945 r.) 110 tys. osób (*ibidem*, s. 74). Należy zaznaczyć, że różnice w obliczeniach pomiędzy badaczami są znaczne – z powodu braku materiałów statystycznych, różnych metod zastosowanych do obliczeń itd. (*ibidem*, s. 75–76). Największy problem wynika z faktu, że ci sami więźniowie otrzymywali dwukrotnie, a nawet trzykrotnie numery obozowe. Uwzględnienie tego wymusza weryfikację szacunków. Więcej o tym problemie zob. *ibidem*, s. 77.

nimi jest płynna⁷. Dla przykładu – istniały obozy dla jeńców wojennych, ale wojskowi byli przetrzymywani również w obozach przejściowych czy tzw. obozach dla jeńców cywilnych (*Zivilgefangenenlager*), natomiast obozy koncentracyjne pełniły również funkcję obozów zagłady. Obóz Neuengamme np. funkcjonował początkowo (od 1938 r.) jako komando zewnętrzne (obóz pracy) będący filią (*Aussenlager*) obozu Sachsenhausen – dopiero w 1940 r. stał się samodzielnym obozem koncentracyjnym. Z kolei w Gdańsku siedziba utworzonego 1 września 1939 r. obozu znajdowała się najpierw w Victoriaschule (Szkole Wiktorii)⁸, następnie w Neufahrwasser (Nowym Porcie)⁹, a dopiero od 1 kwietnia 1940 r. w Stutthof (Sztutowie). Obóz ten funkcjonował z początku jako obóz dla jeńców cywilnych, później jako obóz specjalny (*Sonderlager*), a od 7 stycznia 1942 r. jako państwowy obóz koncentracyjny. To zaledwie dwa z wielu przykładów obrazujących, jak zróżnicowany był system obozów funkcjonujących w hitlerowskich Niemczech oraz innych państwach ówczesnej Europy. Szacuje się, że na terenie Rzeszy i okupowanych państw Niemcy zorganizowali łącznie około 12 tys. obozów, filii, komand pracy i innych miejsc koncentracji. Przez wszystkie placówki tworzące system koncentracji przeszło około 18 mln więźniów i jeńców wojennych. Na ziemiach okupowanej Polski funkcjonowało blisko 6 tys. obozów, w których przetrzymywano około 7,5 mln więźniów¹⁰.

Gefangenenlager Neufahrwasser (1939–1940)

W przemówieniu adresowanym do generalicji 22 sierpnia 1939 r. Führer Adolf Hitler poinformował, że w wojnie z Polską chodzi przede wszystkim o jej „zniszczenie”: „celem jest likwidacja sił żywotnych, a nie osiągnięcie

⁷ Maria Wardzyńska dokonała podziału na obozy policji bezpieczeństwa i obozy podlegające administracji cywilnej. Wyszczególniła następujące kategorie: przejściowe obozy policji bezpieczeństwa, przejściowe obozy przesiedleńcze, obozy pracy, obozy karne, obozy koncentracyjne i obozy zagłady (M. Wardzyńska, *Kategorie obozów pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 101–113).

⁸ Victoriaschule – przejściowy obóz dla jeńców cywilnych funkcjonujący od 1 września 1939 r. Funkcję komendanta pełnił Franz Christoffel. Obóz został przeniesiony 15 września do Nowego Portu.

⁹ Neufahrwasser – przejściowy obóz dla jeńców cywilnych funkcjonujący od pierwszych dni września do 31 marca 1940 r. Jego komendantem był Franz Christoffel (do grudnia 1939 r.), a następnie Erich Gust.

¹⁰ *Wielka Encyklopedia...*, s. 251. O skali zjawiska najlepiej świadczy, że Marszałek, autor monografii o obozach w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945, udokumentował istnienie 850 samych obozów pracy przymusowej. J. Marszałek, *Obozy pracy...*, s. 11–12.